

Jacek Mucha, Natalia Dąbek

Obiekty sakralne przy Głównym Szlaku Beskidzkim

Sacred sites along the Main Beskidy Trail

Abstract: Sacred sites are a characteristic element of the Polish Carpathians. They are investigated by numerous art historians, ethnographers and also tourists who take a great interest in them. In the mountains, sacred sites are often situated on hiking trails. The purpose of this article is to present the results of an inventory of sacred sites along the Main Beskidy Trail, and classify areas through which the trail runs. The Main Beskidy Trail is the longest tourist trail in Poland, which connects Ustroń in the Silesian Beskid Mountains and Wołosate in the Western area of the Bieszczady Mountains. 181 sacred sites were classified using criteria specified by U. Janicka-Krzywda and changed by the authors. Numerous factors have a great influence on today's location of sacred sites on The Main Beskidy Trail. The most important factors are: settlement distribution, population density, history of the region, religious affiliation of its inhabitants, and the tourist attractiveness of a given place.

Keywords: Main Beskidy Trail, sacred sites, tourism

1. Wstęp

W krajobrazie polskich Karpat często występują obiekty sakralne. Z jednej strony stanowią one przedmiot badań historyków sztuki i etnografów, z drugiej interesują się nimi krajoznawcy. Jako wytwory kultury są one nośnikami cennych informacji o społecznościach, które je stworzyły i z nimi się identyfikują. Niejednokrotnie są one pamiątką historii danego regionu, przykładem rzadko spotykanej dawnej architektury czy też nawet powiązań tradycji chrześcijańskiej i przedchrześcijańskiej.

Na trasie Głównego Szlaku Beskidzkiego (GSB), prowadzącego przez najatrakcyjniejsze rejony polskich Beskidów, występuje duża różnorodność obiektów sakralnych: od niedużych kapliczek czy krzyży przydrożnych po ważne w historii regionu kościoły i klasztory. Już w latach 20. XX w. o kapliczkach pisali m.in. J. Korpała (1923), M. Łańcucka (1929) czy A. Kutrzebianka (1929). Tematyka obiektów sakralnych w Karpatach poruszana jest również w literaturze najnowszej. Do ważniejszych opracowań z tego zakresu należą m.in. prace: I. Soljan (2002) dotycząca ośrodków kultu maryjnego czy też G. Holly (2012) poruszająca tematykę obiektów małej architektury sakralnej. Niewiele jednak jest prac wiążących występowanie obiektów sakralnych z pieszymi szlakami turystycznymi. Informacje takie pojawiają się w przewodnikach turystycznych, lecz dotyczą one tylko niektórych z obiektów – często starych lub uznawanych za ważne dla regionu. Autorami ważniejszych typologii kapliczek w Polsce są T. Seweryn (1958) oraz U. Janicka-Krzywda (1991).

Celem artykułu jest przedstawienie wyników inwentaryzacji obiektów sakralnych przy Głównym Szlaku Beskidzkim, próba ich sklasyfikowania oraz określenie częstości występowania na obszarach, przez które ten szlak przebiega.

2. Obszar badań

Główny Szlak Beskidzki (znaczony kolorem czerwonym) jest najdłuższym pieszym szlakiem turystycznym zarówno w polskiej części Karpat, jak i w całej Polsce. Charakteryzuje się bardzo wysoką atrakcyjnością turystyczną, uwarunkowaną m.in. przebiegiem przez miejsca ważne dla historii polskiej turystyki (np. Wielki Stożek, Barania Góra, Babia Góra), dobrą infrastrukturą turystyczną oraz występowaniem wielu punktów widokowych. Inicjatorem powstania szlaku był wybitny działacz Polskiego Towarzystwa Turystycznego Kazimierz Sosnowski, który swoją koncepcję przedstawił w 1923 r. na łamach ówczesnego tygodnika „Przegląd Sportowy” (2011). Ideą powstania GSB była próba zmniejszenia ruchu turystycznego na szlakach tatrzańskich poprzez połączenie istniejących ważniejszych odcinków szlaków turystycznych w Beskidach w jeden szlak główny o znaczeniu ponadlokalnym. W latach 1924–1929 powstała zachodnia część dzisiejszego GSB (Ustroń–Krynica-Zdrój), nosząca nazwę Głównego Szlaku Zachodniobeskidzkiego, zaś w latach 1925–1935, z inicjatywy Mieczysława Orłowicza powstał tzw. Wielki Szlak Turystyczny (z Sianek w Bieszczadach

Zachodnich do Kut w Górach Czywczyrńskich), będący jego częścią wschodnią. Początkowo obie części liczyły łącznie 750 km, choć nie stanowiły jednego ciągu. Sytuacja ta uległa zmianie po II wojnie światowej, w związku z ustaleniem nowej granicy państwowej. Połączenia obu odcinków podjęli się inni działacze turystyczni: W. Krygowski i E. Moskała.

Ostatnie istotne zmiany w przebiegu szlaku nastąpiły w 1984 r. Obecnie Główny Szlak Beskidzki liczy według różnych pomiarów 496 km (Wąchocka 2014) lub 519 km (Kapłon 2011) długości, łącząc Ustroń w Beskidzie Śląskim i Wołosate w Bieszczadach Zachodnich (powszechniej przyjmowana jest wersja 519 km). Przebiega on przez Beskid Śląski, Kotlinę Żywiecką, Beskid Makowski, Beskid Żywiecki, Kotlinę Rabczańską, Gorce, Beskid Sądecki, Beskid Niski oraz Bieszczady Zachodnie. Jego najdłuższy odcinek znajduje się w Beskidzie Niskim (ok. 140 km), najkrótszy przebiega przez Beskid Makowski (ok. 3,5 km).

W literaturze stosowanych jest wiele podziałów polskich Karpat. W niniejszym artykule autorzy zastosowali regionalizację fizycznogeograficzną J. Kondrackiego (Kondracki 2002). Podziałem takim posłużyła się np. I. Soljan we wspomnianej wyżej pracy.

Polskie Beskidy przed II wojną światową były zamieszkiwane przez przedstawicieli różnych grup etnicznych – zgodnie z podziałem zaproponowanym przez M. Maj (1995: 181–196) za B. Kopczyńską-Jawornicką, omawiane obszary zasiedlali górale śląscy, górale żywieccy, górale babiogórscy, górale szczawniczcy, Łemkowie i Bojkowie. Należy jednak pamiętać, że granice etnograficzne nie są wyznaczane według jednego kryterium. Zwyczaje i tradycje ludności przenikają się, co utrudnia ich jednoznaczne wytyczenie.

Większa część omawianego obszaru od wieków zamieszkiwana była przez ludność wyznania rzymskokatolickiego. Wyznanie greckokatolickie przeważało wśród Łemków – na terenach na wschód od Dunajca. Jednakże w latach 1945–1947 podczas Akcji „Wisła” ludność zamieszkującą ten obszar wysiedlono, a świątynie greckokatolickie w większości zostały przejęte przez Kościół rzymskokatolicki lub uległy zniszczeniu (Jackowski 1995: 197–208).

3. Metody badawcze

Podczas obozu naukowego Koła Geografów UJ im. Ludomira Sawickiego, który odbył się w dniach 1–28 sierpnia 2012 r., zinwentaryzowano przy użyciu przygotowanego formularza wszystkie obiekty sakralne znajdujące się bezpośrednio przy Głównym Szlaku Beskidzkim, tj. nie dalej niż 20 m w linii prostej w zasięgu wzroku obserwatora. Współrzędne obiektów zapisywano za pomocą urządzenia Garmin GPSMap 60sx. Uwzględniono obiekty takie jak: kapliczki, krzyże, kościoły, miejsca nabożeństw przedstawicieli wyznań innych niż rzymskokatolickie, cmentarze, pojedyncze mogiły, pomniki poległych oraz ołtarze polowe. Napotkane obiekty małej architektury sakralnej klasyfikowano ze względu na formę architektoniczną i ich wnętrze, według typologii przyjętej za U. Janicką-Krzywdą (1991).

W klasyfikacji architektonicznej wyróżniono: kapliczki domkowe, szafkowe, wnękowe, figury przydrożne oraz krzyże przydrożne. Podział ten zmodyfikowano, dodając klasę kapliczek grotowych, o czym mowa w dalszej części artykułu. Klasyfikację względem umiejscowienia w krajobrazie opracowano na podstawie pracy magisterskiej J. Gąsiorek (2012: 183–197). Uwzględniono także materiał, z jakiego zostały wykonane inwentaryzowane obiekty. Opracowano również współczynnik lokalizacji obiektu sakralnego (iloraz obiektów sakralnych i długości GSB na danym obszarze).

4. Typologia inwentaryzowanych obiektów

Kapliczki domkowe (fot. 1) to obiekty przypominające niewielkie świątynie, będące „etapem pośrednim pomiędzy architekturą kościelną a budownictwem chłopskim” (Janicka-Krzywdą 1991). Wykonane są z różnych materiałów – dawniej przeważały budowle z drewnianych bali, obecnie często są murowane, otynkowane, przykryte dachem dwu- lub trójspadowym, wykonanym z blachy lub dachówki. Dach wieńczy krzyż lub wieżyczka z krzyżem. Zazwyczaj są to obiekty zbudowane na planie czworokąta, lecz niejednokrotnie spotkać można także inne, o fantazyjnych kształtach. Szczyt dachu zwykle jest trójkątny, mieści się w nim niewielka wnęka, z umieszczoną wewnątrz figurą lub krzyżem. Wnętrze kapliczki zamykane jest zazwyczaj przeszkłonymi drzwiami. W środku mieści się figura świętego, na ścianach zawieszane są często inne wizerunki.

Kapliczki szafkowe (fot. 2) są zazwyczaj małymi obiektami zawieszanymi na drzewach, słupach, krzyżach lub na ścianach budynków. Kształtem przypominają płytką szafkę nakrytą dachem – najczęściej dwuspadowym. Jej front jest otwarty lub przeszkłony. Dach kapliczki wieńczy krzyż. Kapliczki wnękowe (fot. 3) stanowią wnęki w murowanych, rzadziej drewnianych budynkach, w których znajduje się figura lub krzyż. Kolejnym omawianym typem są figury przydrożne (fot. 4). U. Janicka-Krzywda (1991) w zależności od tego, na czym usytuowana była figura, wyróżniła kapliczki postumentowe i słupowe. Autorzy niniejszego opracowania zrezygnowali z tego podziału ze względu na niewielką liczbę tego rodzaju kapliczek, a także wskutek trudności dopasowania napotkanych form do przyjętej klasyfikacji. Postumenty czy też słupy, na których usytuowane są figury, dodatkowo zdobione są zazwyczaj z trzech stron płaskorzeźbami z wizerunkami świętych. Figury często są osłonięte daszkiem lub baldachimem, wspartym na dwóch lub czterech podporach.

Fot. 1. Przykład kapliczki domkowej
(obiekt K134 – Kotlina Rabczańska)
(fot. Jacek Mucha)

Fot. 2. Przykład kapliczki szafkowej
(obiekt K170 – Kotlina Żywiecka)
(fot. Jacek Mucha)

Fot. 3. Przykład kapliczki wnękowej
(obiekt K131 – Kotlina Rabczańska)
(fot. Jacek Mucha)

Fot. 4. Przykład figury przydrożnej
(obiekt K022 – Beskid Niski)
(fot. Jacek Mucha)

Krzyże przydrożne (fot. 5) występują w formie krzyży łacińskich lub prawosławnych. Wykonane z różnego typu materiałów, umieszczone są bezpośrednio w podłożu, zawieszone na drzewach lub postawione na postumentach i kamiennych słupach.

Dodane do klasyfikacji przez autorów niniejszego artykułu kapliczki grotowe (fot. 6), w odróżnieniu od wnękowych, stanowią samodzielnie występującą formę w kształcie grotu, wewnątrz której umieszczona jest najczęściej figura lub zespół figur.

U. Janicka-Krzywda (1991) zaproponowała również podział kapliczek ze względu na występującą w nich ikonografię: trynitarną, angelistyczną, mariologiczną, liturgiczną (nie wystąpiła w badanym obszarze), katechetyczną i hagiograficzną, a także ze względu na przedstawienia figuralne: symboliczne (nie wystąpiły w badanym obszarze), historyczne, dewocyjne i reprezentacyjne.

Fot. 5. Przykład krzyża przydrożnego
(Obiekt K104 – Gorce)
(fot. Jacek Mucha)

Fot. 6. Przykład kapliczki grotowej
(Obiekt K124 – Kotlina Rabczańska)
(fot. Natalia Dąbek)

Ikonomia trynitarna obejmuje przedstawienia Boga Ojca, Jezusa Chrystusa, Ducha Świętego lub całej Trójcy Świętej. Ikonomia mariologiczna to przedstawienia Matki Bożej, w ramach angelistycznej występują przedstawienia aniołów oraz złych duchów, ikonomia katechetyczna obejmuje przedstawienia historii biblijnej, natomiast hagiograficzna – sceny z życia i działalności świętych.

Przedstawienia historyczne to takie, które pokazują fragmenty z życia danej osoby. Przedstawienia reprezentacyjne są obiektywne, dotyczą sposobu wyrażania idei, czy też pojmowania danego świętego. Przykładem jest wizerunek Matki Bożej z Dzieciątkiem na ręce (np. *Hodegetria*) – symbol macierzyństwa i królewskości Maryi. Przedstawienia dewocyjne są subiektywne, odnoszą się bezpośrednio do uczuć wiernych, służą własnemu przeżywaniu tajemnic wiary. Przykładem takiego przedstawienia są obrazy i rzeźby Chrystusa Frasobliwego (Janicka-Krzywdą 1991).

Ostatnią wziętą pod uwagę cechą było umiejscowienie obiektu w krajobrazie. Zastosowała ją w swojej pracy magisterskiej J. Gąsiorek (2012). Dla potrzeb niniejszej inwentaryzacji została ona sprowadzona do trzech klas: krajobrazu miejskiego, wiejskiego i naturalnego (autorka wydzielala dodatkowo szczyty górskie, przełęcze i rozwidlenia dróg).

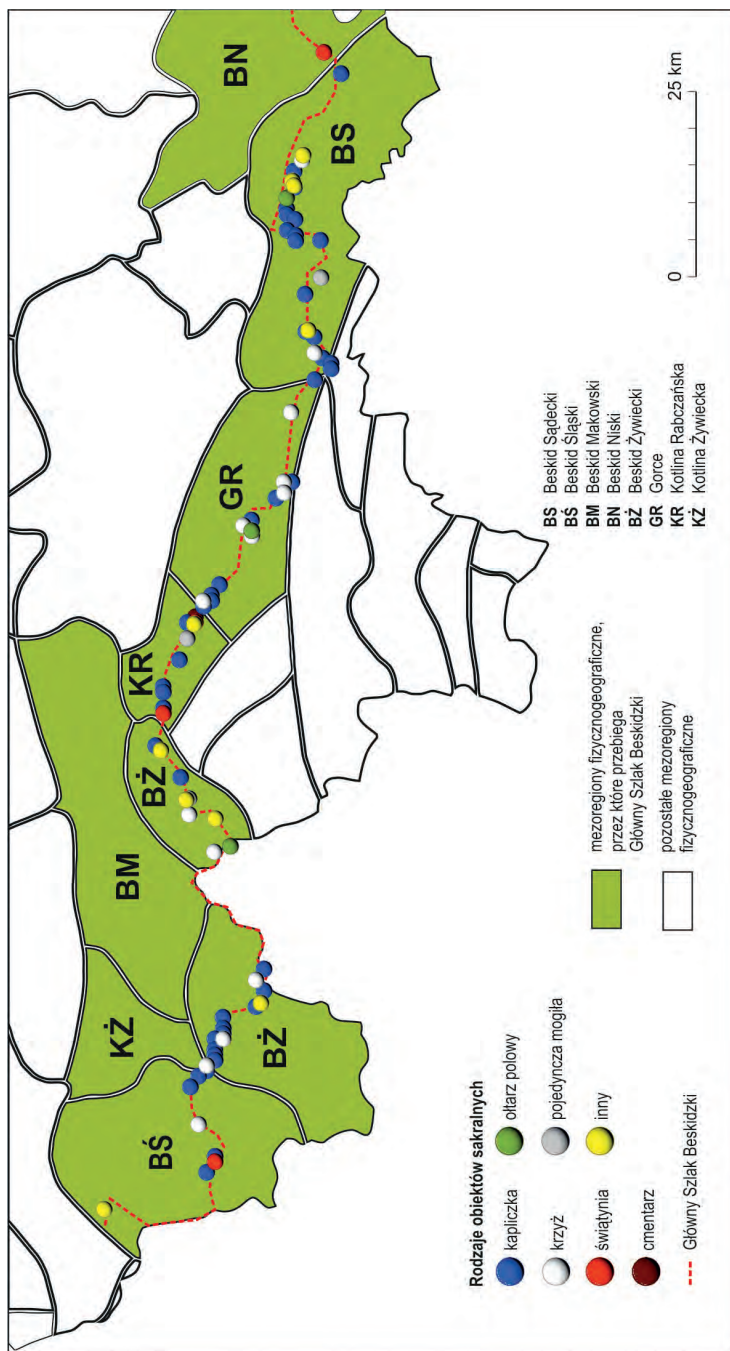
5. Wyniki inwentaryzacji

W wyniku przeprowadzonej inwentaryzacji skatalogowano 181 obiektów. Zlokalizowane są w ośmiu z dziewięciu wydzielonych za J. Kondrackim regionów fizycznogeograficznych, przez które przebiega Główny Szlak Beskidzki. Ich rozmieszczenie przedstawiają ryciny 1 i 2 – z uwagi na brak obiektów w Beskidzie Makowskim region ten w dalszych analizach został pominięty. Ów brak najprawdopodobniej uwarunkowany jest bardzo krótkim odcinkiem szlaku w stosunku do całej jego długości (3,5 km) oraz jego przebiegiem (zgodnym z granicą polsko-słowacką) po ścieżkach leśnych, które nie są istotnymi trasami, np. łączącymi przysiółki.

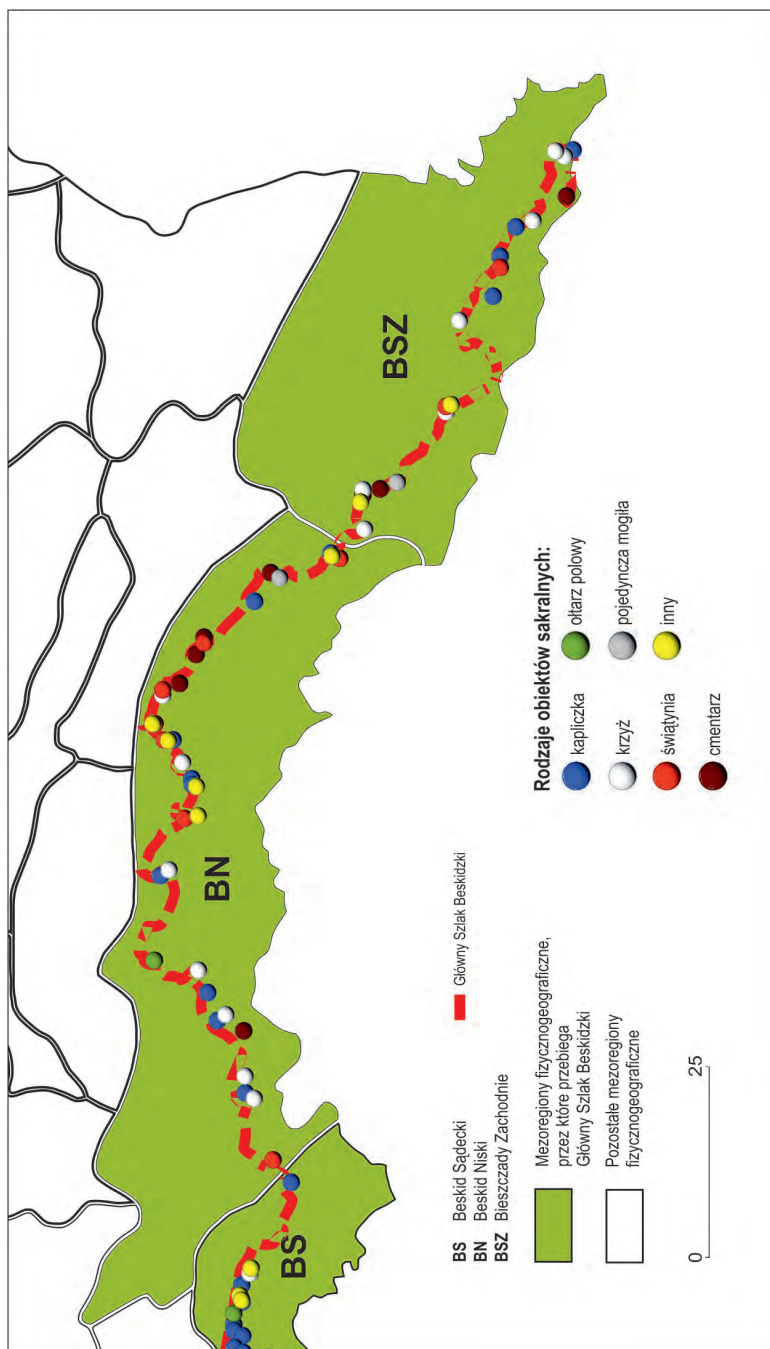
Najczęściej występującymi obiektami przy szlaku są kapliczki (52%), następnie krzyże przydrożne (21%), świątynie (7%), cmentarze (6%), ołtarze polowe (2%), pojedyncze mogiły (2%) oraz obiekty sklasyfikowane jako inne, m.in. zespoły zabudowań, pomniki i tablice pamiątkowe (łącznie 9%) (ryc. 3).

Najwięcej obiektów występuje w Beskidzie Niskim (53), następnie w Beskidach Sądeckim i Żywieckim (po 32) (tab. 1).

Jedynym obszarem, na którym znajdują się przykłady wszystkich obiektów wymienionych w zastosowanej klasyfikacji, jest Beskid Niski, gdzie na 53 zinwentaryzowane obiekty blisko połowa (21) to kapliczki. W stosunkowo dużej liczbie występują tam świątynie i cmentarze. Najmniej różnorodna pod względem zinwentaryzowanych obiektów jest Kotlina Żywiecka, gdzie znajdują się wyłącznie kapliczki. Szczegółowe dane na temat obiektów zlokalizowanych przy GSB zawiera tabela 1. Obiekty występują średnio co 2,74 km. Współczynnik gęstości występowania obiektów sakralnych największe wartości osiągnął w Kotlinie Rabczańskej (0,74) i Żywieckiej (0,64), co wyróżnia je *in plus* w skali całego obszaru badań (ryc. 4). Odcinki GSB na tych obszarach należą do najkrótszych, zaś liczba obiektów jest jedną z najwyższych przy szlaku. Najniższą wartość współczynnik ten osiąga w Beskidzie Śląskim (0,11).

Ryc. 1. Rozmieszczenie obiektów sakralnych przy Głównym Szlaku Beskidzkim – część zachodnia
Źródło: opracowanie własne.

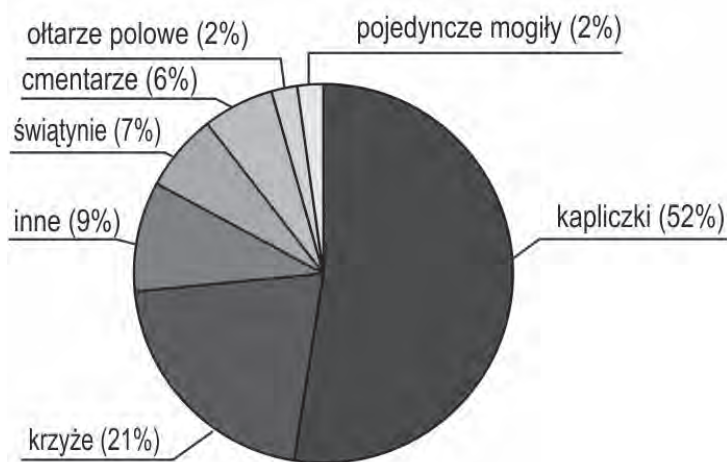

Ryc. 2. Rozmieszczenie obiektów sakralnych przy Głównym Szlaku Beskidzkim – część wschodnia
 Źródło: opracowanie własne.

Tab. 1. Obiekty sakralne przy Głównym Szlaku Beskidzkim

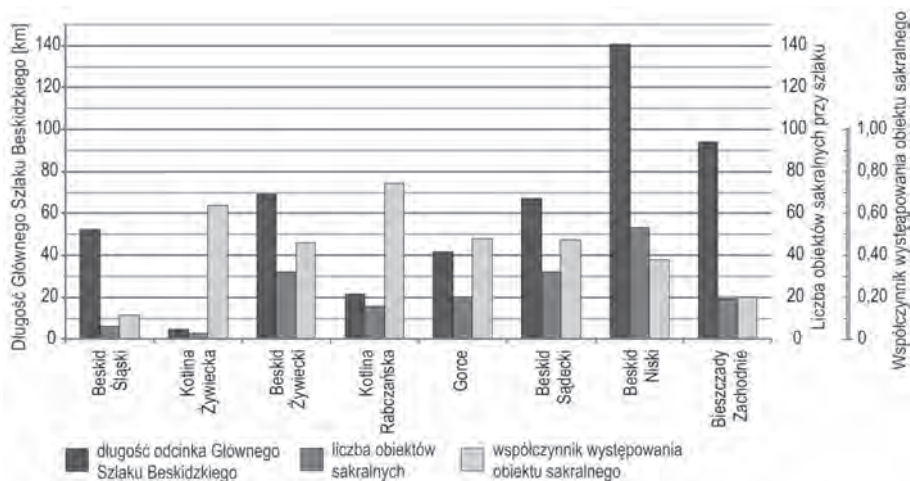
Mezoregion	Rodzaj obiektu							
	Krzyż	Kapliczka	Świątynia	Cmentarz	Ołtarz polowy	Pojedyncza mogiła	Inne	SUMA
Beskid Śląski	1	3	1	–	–	–	1	6
Kotlina Żywiecka	–	3	–	–	–	–	–	3
Beskid Żywiecki	6	20	1	–	1	–	4	32
Kotlina Rabczańska	–	12	1	1	–	1	1	16
Gorce	10	9	–	–	1	–	–	20
Beskid Sądecki	3	23	–	–	1	1	4	32
Beskid Niski	11	21	7	7	1	1	5	53
Bieszczady Zachodnie	7	4	2	3	–	1	2	19
SUMA	38	95	12	11	4	4	17	181

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 3. Struktura obiektów sakralnych przy Głównym Szlaku Beskidzkim

Źródło: opracowanie własne.

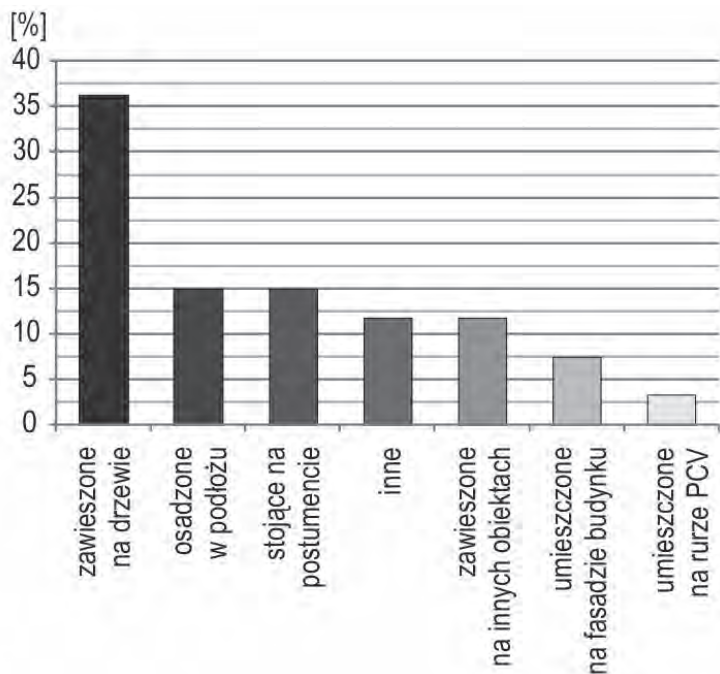
Ryc. 4. Współczynnik gęstości występowania obiektów sakralnych na 1 km Głównego Szlaku Beskidzkiego

Źródło: opracowanie własne, długość odcinków szlaku na podstawie: A. Kapłon 2011.

Ponad $\frac{1}{3}$ napotkanych kapliczek jest zawieszona na drzewach. To obecnie najprostszy i równocześnie najtańszy sposób ich umiejscowienia w przestrzeni, stąd tak powszechnie stosowany. Mniejszy, ale podobny udział mają kapliczki osadzone w podłożu i umieszczone na postumentach. Kapliczki zawieszane na innych obiektach oraz usytuowane w jeszcze inny sposób stanowią łącznie niemal 25% wszystkich przypadków (ryc. 5). Formy te są mniej popularne, gdyż wymagają wykonania dodatkowej pracy i często większych nakładów finansowych.

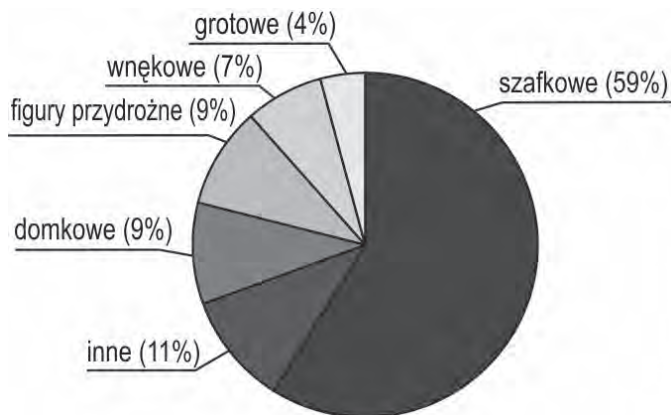
Zdecydowanie mniejsze znaczenie mają kapliczki umieszczone na fasadach budynków. Z uwagi na nietypowy sposób aranżacji i pomysłowość twórców postanowiono wydzielić odrębną klasę dla kapliczek, w których funkcję „słupa” pełni rura PCV. Wszystkie przypadki jej zastosowania występują w Beskidzie Żywieckim, na odcinku między Halą Rysianka a miejscowością Żabnica. Można przypuszczać, że są to formy powstałe z inicjatywy jednego autora.

Około 60% kapliczek przy GSB należy do typu szafkowego (ryc. 6). Tak duży ich udział należy tłumaczyć prostotą wykonania i niskimi kosztami materiałów. Niewielką rolę odgrywają formy domkowe, figury przydrożne oraz kapliczki węgłowe i grotowe, których wykonanie jest zazwyczaj znacznie bardziej czasochłonne i droższe. Przypadki skatalogowane jako „inne”, ze względu na trudność w ich rozpoznaniu bądź nieklasyfikowalność, stanowią łącznie 11%.

Ryc. 5. Umiejscowienie kapliczek przy Głównym Szlaku Beskidzkim

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 6. Typy kapliczek przy Głównym Szlaku Beskidzkim

Źródło: opracowanie własne.

Do wykonania kapliczek posługiwano się takimi materiałami, jak: drewno, metal, cegła, kamień i szkło. W pojedynczych przypadkach kapliczki zwłaszcza te domkowe, tynkowano i kryto dachówką. Wykaz używanych materiałów przedstawia tabela 2.

Tab. 2. Materiał użyty do wykonania kapliczek przy Głównym Szlaku Beskidzkim

Kapliczka				Material						
Numer	Wsp. geogr.		Typ							
	Szer. (N)	Dł. (E)		D	M	C	K	S	T	DA
K003	49° 3' 10,1"	22° 46' 13,6"	szafkowa	x						
K006	49° 7' 3,1"	22° 38' 16,1"	szafkowa	x						
K007	49° 8' 18,5"	22° 35' 7,5"	szafkowa	x						
K009	49° 9' 9,3"	22° 31' 19,5"	szafkowa	x	x					
K022	49° 20' 23,6"	22° 4' 25,4"	figura przydrożna			x				
K023	49° 20' 49,6"	22° 4' 38,2"	szafkowa	x						
K025	49° 20' 43,7"	22° 4' 38,7"	szafkowa	x						
K026	49° 20' 48,9"	22° 4' 47"	slupowa				x			
K028	49° 20' 53,1"	22° 4' 34,2"	szafkowa	x						
K029	49° 20' 50,3"	22° 4' 37,7"	szafkowa	x						
K030	49° 20' 51,9"	22° 4' 38,9"	szafkowa	x						
K033	49° 26' 36,8"	22° 0' 12,2"	szafkowa	x	x					
K046	49° 32' 41,8"	21° 45' 34,5"	domkowa			x	x		x	
K047	49° 32' 32,8"	21° 45' 40,5"	grotowa			x				
K049	49° 31' 21,4"	21° 41' 30,7"	szafkowa	x	x					
K050	49° 31' 21,1"	21° 41' 21"	szafkowa				x		x	
K051a	49° 30' 54,6"	21° 40' 42,5"	szafkowa	x	x					
K051b	49° 30' 54,6"	21° 40' 42,5"	szafkowa			x				x
K055	49° 33' 36,1"	21° 31' 10,2"	domkowa		x		x			
K061	49° 30' 22,9"	21° 18' 50,6"	figura przydrożna				x			
K062	49° 29' 42,5"	21° 15' 45,5"	domkowa	x		x				x
K066	49° 28' 21,5"	21° 9' 34,5"	domkowa			x			x	
K067	49° 28' 24,5"	21° 9' 32,8"	inna				x			
K069	49° 28' 2,7"	21° 7' 54,4"	domkowa				x			
K071	49° 27' 30,6"	21° 7' 4,8"	slupowa				x		x	
K177	49° 25' 6,9"	20° 58' 25,2"	figura przydrożna		x					
K074	49° 28' 22"	20° 48' 35,8"	szafkowa	x				x		
K075a	49° 28' 26,9"	20° 48' 24,3"	inna		x					
K076	49° 29' 4,3"	20° 47' 39,4"	inna	x						
K077	49° 20' 56,7"	20° 46' 45,9"	inna	x						

Kapliczka				Materiał						
Numer	Wsp. geogr.		Typ	D	M	C	K	S	T	DA
	Szer. (N)	Dł. (E)								
K080	49° 28' 49,9"	20° 45' 47"	szafkowa	x				x		
K081a	49° 29' 12,6"	20° 44' 37,9"	grotowa		x		x			
K082	49° 29' 31,8"	20° 42' 57,2"	szafkowa	x				x		
K083	49° 29' 29,7"	20° 42' 45,4"	inna	x				x		
K084	49° 29' 26,6"	20° 42' 36,6"	inna		x					
K085	49° 29' 2,6"	20° 42' 11,9"	szafkowa		x			x		
K086	49° 29' 9,2"	20° 41' 2,6"	szafkowa	x	x			x		
K087	49° 29' 5,8"	20° 40' 20,9"	szafkowa	x				x		
K088	49° 28' 31,5"	20° 39' 46,2"	domkowa			x	x		x	
K089	49° 27' 17,3"	20° 39' 53,4"	szafkowa	x	x			x		
K091	49° 27' 55,3"	20° 33' 35,3"	szafkowa	x			x			
K093	49° 28' 1,9"	20° 29' 30,2"	inna	x						
K094	49° 27' 53,9"	20° 28' 50,4"	inna				x			
K095	49° 27' 36,6"	20° 27' 4,5"	szafkowa	x	x			x		
K097	49° 26' 43,2"	20° 26' 13,6"	szafkowa	x						
K098	49° 26' 36,1"	20° 25' 46,3"	domkowa			x	x		x	
K101	49° 26' 39,4"	20° 25' 5,5"	inna	x						
K102	49° 27' 51,5"	20° 24' 7,7"	figura przydrożna		x					
K105	49° 29' 41,1"	20° 12' 49,7"	szafkowa	x				x		
K108	49° 30' 24"	20° 10' 58,6"	wnękowa	x			x			
K109	49° 32' 39,1"	20° 8' 9,4"	szafkowa		x			x		
K115	49° 34' 40,5"	20° 1' 22,9"	grotowa							
K116	49° 35' 11,2"	19° 59' 50"	szafkowa	x				x		
K117	49° 35' 39,2"	19° 59' 22,6"	szafkowa	x				x		
K118b	49° 35' 52"	19° 59' 11,3"	szafkowa	x				x		
K119a	49° 36' 0,7"	19° 58' 40"	szafkowa	x				x		
K119b	49° 36' 0,7"	19° 58' 40"	szafkowa	x				x		
K123	49° 37' 9,3"	19° 56' 49"	wnękowa		x		x		x	
K124	49° 37' 15,5"	15° 56' 36,5"	grotowa				x			
K126	49° 37' 52,5"	19° 52' 52,9"	szafkowa				x			
K127	49° 37' 53,6"	19° 52' 51,9"	szafkowa	x				x		
K129	49° 39' 1,4"	19° 50' 4,1"	wnękowa					x	x	
K130	49° 39' 1,1"	19° 50' 3,4"	wnękowa					x	x	
K131	49° 39' 0,2"	19° 50' 1"	wnękowa		x			x		
K132	49° 38' 59,4"	19° 49' 57,3"	wnękowa	x				x		
K133	49° 38' 57,3"	19° 49' 47,4"	figura przydrożna		x		x			
K134	49° 38' 49,8"	19° 49' 17,6"	domkowa				x			x

Kapliczka				Materiał						
Numer	Wsp. geogr.		Typ							
	Szer. (N)	Dł. (E)		D	M	C	K	S	T	DA
K135	49° 38' 48,8"	19° 47' 22,1"	szafkowa	x	x			x		
K136	49° 38' 46,7"	19° 47' 4,8"	figura przydrożna	x	x					
K137	49° 38' 44,7"	19° 47' 1,9"	wnękowa				x			
K139	49° 38' 44,7"	19° 46' 49,2"	szafkowa		x			x		
K140	49° 39' 18,2"	19° 43' 8,5"	szafkowa	x						
K142	49° 37' 37,4"	19° 39' 18"	domkowa	x						
K149	49° 32' 3,8"	19° 17' 44,3"	szafkowa	x						
K151	49° 31' 52,6"	19° 15' 37,3"	szafkowa	x						
K153	49° 32' 10,7"	19° 14' 4"	szafkowa	x						
K154	49° 32' 11,4"	19° 14' 2,5"	szafkowa	x						
K155	49° 34' 46,8"	19° 12' 51"	inna	x						
K156	49° 34' 41,5"	19° 11' 26,9"	szafkowa		x			x		
K157	49° 34' 46,3"	19° 10' 30,9"	szafkowa	x						
K159	49° 35' 9,2"	19° 10' 2,4"	szafkowa	x				x		
K160a	49° 35' 17,1"	19° 9' 3"	szafkowa	x				x		
K160b	49° 35' 17,1"	19° 9' 3"	szafkowa	x				x		
K161	49° 35' 22,6"	19° 8' 35,5"	szafkowa	x				x		
K162	49° 35' 23,84"	19° 8' 34,2"	szafkowa	x				x		
K163	49° 35' 23,6"	19° 7' 50,7"	szafkowa	x				x		
K164	49° 35' 29,2"	19° 7' 41,4"	szafkowa	x				x		
K165	49° 35' 32,7"	19° 7' 35,8"	szafkowa	x						
K166	49° 35' 35,6"	19° 7' 31,4"	szafkowa				x			
K168	49° 35' 58,36"	19° 7' 14,59"	szafkowa	x				x		
K169	49° 36' 10,28"	19° 6' 51,02"	figura przydrożna				x			
K170	49° 36' 35,3"	19° 5' 59,3"	szafkowa	x				x		
K171	49° 37' 4,4"	19° 4' 48,8"	szafkowa	x				x		
K173	49° 35' 10,7"	18° 56' 42,5"	szafkowa					x	x	
K175	49° 36' 6,9"	18° 54' 56,6"	szafkowa	x						

D – drewno, M – metal, C – cegła, K – kamień, S – szkło, T – Tynk, DA – dachówka.

Numery obiektów rosną w kierunku zachodnim. W tabeli umieszczono wyłącznie kapliczki – luki w numeracji oznaczają wystąpienie obiektu(ów) innego typu.

Źródło: opracowanie własne.

W zinwentaryzowanych kapliczkach stwierdzono występowanie wszystkich typów ikonograficznych opisanych powyżej. Związek ikonografii z rodzajem przedstawień ilustruje tabela 3. Dominuje ikonografia mariologiczna, która w 47 na 51 przypadków przedstawiona jest reprezentacyjnie – istnieje zatem między nimi silny związek. Pozostałe dwie formy (historyczne i dewocyjne) występują w kapliczkach sporadycznie.

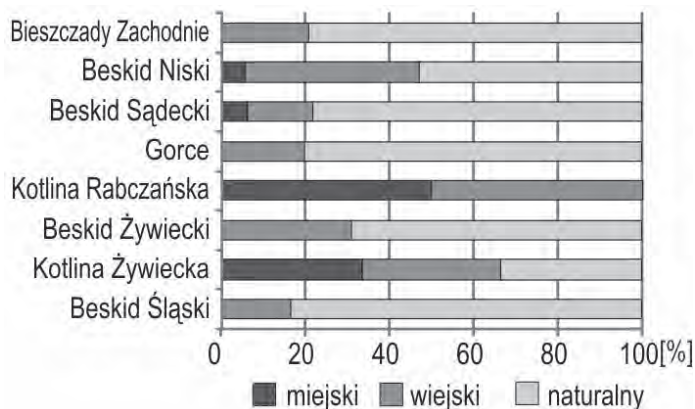
W sposób historyczny przedstawiano jedynie tematykę hagiograficzną i katechetyczną. Nie napotkano także dewocyjnych ikonografii angelistycznych ani katechetycznych.

Za wyjątkiem Kotliny Rabczańskiej i Żywieckiej, badane obiekty lokowane są głównie w krajobrazie naturalnym (co najmniej 50% przypadków w każdym z sześciu pozostałych obszarów – ryc. 7). Poza tymi kotlinami szlak biegnie w głównej

Tab. 3. Typy przedstawień ikonograficznych w kapliczkach przy Głównym Szlaku Beskidzkim

Ikonografia	Przedstawienie			
	reprezentacyjne	historyczne	dewocyjne	SUMA
Mariologiczna	47	0	4	51
Trynitarna	17	0	5	22
Angelistyczna	2	0	0	2
Hagiograficzna	6	6	1	13
Katechetyczna	1	6	0	7
SUMA	73	12	10	95

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 7. Rozmieszczenie obiektów sakralnych przy Głównym Szlaku Beskidzkim względem typu krajobrazu

Źródło: opracowanie własne.

mierze grzbietami pasm górskich, co warunkuje częste umiejscowienie obiektów w krajobrazie naturalnym. Krajobraz wiejski występuje najczęściej w Kotlinie Rabczańskej i Beskidzie Niskim. W pierwszym przypadku spowodowane jest to przebiegiem szlaku wyłącznie przez tereny wiejskie oraz miasta Jordanów i Rabkę-Zdrój, natomiast odcinek GSB w Beskidzie Niskim (ok. 25% całego szlaku) prowadzi przez wszystkie rodzaje krajobrazu. Krajobraz miejski występuje tylko w połowie opisywanych mezoregionów, wśród których także wyróżnia się pod tym względem Kotliną Rabczańską.

6. Zasadnicze uwarunkowania występowania obiektów sakralnych przy Głównym Szlaku Beskidzkim

Na dzisiejszą lokalizację obiektów sakralnych przy GSB wpływa wiele czynników. Najważniejszymi są niewątpliwie obecny układ sieci osadniczej oraz gęstość zaludnienia, niemal proporcjonalna do liczby obiektów na danym terenie. Zależność taka uwidacznia się zwłaszcza w Kotlinach Rabczańskej i Żywieckiej.

Zasadniczą rolę odgrywają uwarunkowania historyczne danego regionu oraz przynależność religijna zamieszkującej go ludności. Obydwa te czynniki decydują o charakterze napotykanych przy szlaku obiektów. Dlatego w jego części wschodniej (Bieszczady, Beskid Niski) występują przydrożne krzyże, cmentarze i cerkwie greckokatolickie związane z ludnością łemkowską i bojkowską. Te dwie grupy etniczne, charakteryzujące się wyznaniem greckokatolickim, powstały w wyniku tzw. kolonizacji wołoskiej – imigracji ludności wzdłuż łuku Karpat z rejonu dzisiejszej Rumunii, mających miejsce na ziemiach polskich na przełomie XIII i XIV wieku. Objęła ona całe polskie Karpaty i dotarła do Beskidu Śląsko-Morawskiego. Ludność ta asymilowała się z autochtoniczną, powodując wytworzenie specyficznych grup etnicznych – Łemków i Bojków. Wraz z odległością przemieszczenia wzrastała siła asymilacji, przez co w części zachodniej polskich Karpat nastąpiło całkowite zmieszanie Wołochów z ludnością miejscową. Zasięg migracji widoczny jest w założeniach sieci osadniczej, czyli tzw. lokacji wsi na prawie wołoskim.

Dominacja kapliczek rzymskokatolickich widoczna jest w części środkowej szlaku (Beskid Sądecki, Gorce, Kotlina Rabczańska) oraz na obszarze historycznej Żywiecczyny (zachodnia część Beskidu Żywieckiego, Kotlina Żywiecka, wschodnia część Beskidu Śląskiego), co wiąże się głównie z mniejszą intensywnością opisywanej kolonizacji wołoskiej, większą gęstością zaludnienia oraz wyraźną

przynależnością ludności miejscowej do Kościoła rzymskokatolickiego.

Uwarunkowania historyczne odegrały szczególną rolę na obszarze Beskidu Śląskiego. Jego część zachodnia znajdowała się od XIII do XX w. w obrębie Księstwa Cieszyńskiego, będącego od pierwszej połowy XIV w. lennem Korony Czeskiej. Taka przynależność polityczna tych terenów spowodowała szczególnie silne oddziaływanie reformacji i kontrreformacji – ruchów religijnych związanych z powstaniem protestantyzmu. W efekcie, obecna struktura wyznaniowa na Śląsku Cieszyńskim charakteryzuje się dużym udziałem ludności wyznania luteranckiego, co ma istotny wpływ na małą architekturę sakralną. Z uwagi na specyfikę zasad wiary protestanckiej, zwłaszcza *solus Christus*, odrzucającej kult Matki Bożej i świętych, nie wznosi się dedykowanych im obiektów kultu religijnego.

Granica Księstwa Cieszyńskiego i Państwa Żywieckiego obejmującego historyczną Żywiecczyznę przebiegała od Bielska-Białej przez pasmo Baraniej Góry po miejscowość Jaworzynka, omijając dolinę Olzy. Występowanie obiektów sakralnych przy GSB na obszarze Beskidu Śląskiego wyraźnie nawiązuje do tej granicy (ryc. 1).

Ważnymi czynnikami lokalizacyjnymi są także atrakcyjność turystyczna danego miejsca i chęć upamiętnienia wydarzeń, czym należy tłumaczyć umiejscowienie m.in. krzyża na Lubaniu i Turbaczu oraz ołtarza polowego na Babiej Górze.

7. Możliwości rozszerzenia typologii

Obiekty napotkane przy szlaku w większości można klasyfikować według typologii U. Janickiej-Krzywdy (1991). Istnieją jednak takie przykłady kapliczek, dla których należałoby rozważyć utworzenie oddzielnych klas, jak w przypadku obiektów: K083 (fot. 7) i K094 (fot. 8). Pierwsze nie spełniają wymogów kapliczek szafkowych, ponieważ są one w istocie obrazami z drewnianymi ramami, zwieńczonymi dwuspadowym daszkiem. Mogłyby one znaleźć się w klasie typu „kapliczka-obraz”. Trudno także jednoznacznie określić, czy można nazwać kapliczką stos kamieni o zbliżonej frakcji, na którym zatknięty jest jeden, różniący się od pozostałych kształtem, z przytwierdzonym wizerunkiem papieża Jana Pawła II oraz wyrytą datą jego śmierci, czego przykładem jest obiekt K094 (fot. 8). Cytowana autorka w swojej klasyfikacji nie uwzględniła także kapliczek typu grotowego, stosując jedynie wnękowe. Przy GSB spotkać można jednak takie przykłady kapliczek (np. obiekt K081a – fot. 6), które należałoby określić mianem grotowych. Ten sam problem dotyczy figur

Fot. 7. Przykład kapliczki grotowej (obiekt K081a – Gorce) (fot. Natalia Dąbek)

Fot. 8. Przykład kapliczki-obrazu (obiekt K083-Beskid Sądecki) (fot. Natalia Dąbek)

Fot. 9. Obiekt K094 (Beskid Sądecki) (fot. Jacek Mucha)

Fot. 10. Przykład nowej formy kapliczki (obiekt K101 – Gorce) (fot. Jacek Mucha)

przydrożnych. Janicka-Krzywda wyróżniła jedynie figury na postumentach i słupach, natomiast przy omawianym szlaku występują formy nawiązujące nawet do sztuki antycznej, jak np. kolumny, lub też inne formy mające plan koła. Istnieje więc uzasadniona potrzeba aktualizacji tej klasyfikacji. Biorąc pod uwagę pomysłowość twórców, z całą pewnością będzie można w niedalekiej przyszłości zaobserwować nowe, oryginalne formy, czego przykłady już zostały odnotowane podczas badań autorów.

8. Podsumowanie

Główny Szlak Beskidzki pod względem występujących przy nim obiektów sakralnych oraz ich rozmieszczenia charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem – największe bogactwo i różnorodność form cechuje odcinek w Beskidzie Niskim, zaś w Beskidzie Makowskim nie ma żadnego takiego obiektu. Dominującymi liczbowo obiektami sakralnymi przy szlaku są kapliczki zawieszone na drzewach, umieszczone na postumentach lub osadzone w podłożu. Duży udział mają również krzyże przydrożne. Wśród kapliczek najczęściej występuje typ szafkowy, z uwagi na swą nieskomplikowaną i łatwą do wykonania bryłę architektoniczną. Często używanymi do ich budowy materiałami były drewno i szkło (tab. 2) – zdecydowana większość zinwentaryzowanych kapliczek ma elementy drewniane.

Występowanie obiektów sakralnych uwarunkowane jest wieloma czynnikami, spośród których najważniejsze to: rozkład sieci osadniczej, gęstość zaludnienia danego obszaru, historia regionu, przynależność religijna jego mieszkańców oraz atrakcyjność turystyczna danego miejsca. Poruszona tematyka stwarza pole do dalszych, szczegółowych badań – zwłaszcza w kontekście uwarunkowań lokalizacji małej architektury sakralnej na terenach, przez które przebiega Główny Szlak Beskidzki.

Literatura

- Gąsiorek J., 2012, *Obiekty sakralne przy szlakach turystycznych w obszarach górskich na przykładzie Beskidu Małego*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 23.
- Holly G., 2012, *Krzyże i kapliczki przydrożne na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim*, „Roczniki Bieszczadzkie”, 20.

- Jackowski A., 1995, *Ośrodki kultu religijnego*, [w:] J. Warszyńska (red.), *Karpaty Polskie*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 197–208.
- Janicka-Krzywda U., 1991, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, Towarzystwo Karpackie, Warszawa.
- Kapłon A., 2011, *Główny Szlak Beskidzki – przewodnik turystyczny*, Wyd. Compass, Kraków.
- Kondracki J., 2002, *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Korpała J., 1923, *Kapliczki i krzyże przydrożne w ziemi bocheńskiej*, „Orli Lot”, IV, 5.
- Kutrzebianka A., 1929, *Kapliczki, krzyże i figury przydrożne w Zawoi*, „Orli Lot”, X, 4.
- Łańcucka M., 1929, *Kapliczki przydrożne w Izdebniku*, „Orli Lot”, X, 4.
- Maj M., 1995, *Kultura ludowa*, [w:] J. Warszyńska (red.), *Karpaty Polskie*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Seweryn T., 1958, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Sołjan I., 2002, *Ośrodki kultu maryjnego w Karpatach Polskich (1772–1992)*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Wąchocka Z., 2014, *Główny Szlak Beskidzki, Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK*, http://www.cotg.pttk.pl/encyklopedia_tresc.php?id=153&szukaj= (dostęp: 6.02.2014).

Jacek Mucha, Natalia Dąbek

Koło Geografów UJ im. Ludomira Sawickiego

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

e-mail: jacekmucha91@gmail.com, dabek.n@gmail.com